

modern zamanlarda tefsirin rotası ve muhammed esed örneđi

İsmail ÇALIŞKAN

Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Kur'an, her yönüyle ilahi bir kitaptır. O, bir dinin temel kurucu kitabı olması hasebiyle aynı zamanda, muazzam bir bilgi deposudur. Önemli olan şudur ki, onun bilgi yığını olarak kalmaması ya da görülmemesi, yaşama aksettirilmesi gerekir. İlahi kitap oluşunun esprisi de peygamberliğin en temel fonksiyonu da burada tebarüz eder. Çünkü bilginin neye yaradığı ya da nasıl bir davranış tarzı ilham ettiği, ancak peygamberin hal ve hareketleriyle somutlaşmaktadır. Burada bireylerden beklenen, *Müslüman bilincinin* tezahür etmesidir. Hz. Peygamber, Kur'an aracılığıyla Müslüman bilinci inşasını başarıyla tamamlamıştır. Onun Kur'an-hayat bağlantısını rapteden fiil ve davranışlarına bir anlamda biz, Kur'an'ın fiili/davranışsal tefsiri diyoruz. Etkisi itibariyle Kur'an'ın sözlü tefsirindense davranışsal tefsiri daha da önemlidir. Eğer Kur'an tefsirini, *ilahî metni, beşeri aklın anlayabileceği biçime aktarmak* veya *beşerî aklın anlayabileceği seviyede açıklamak* şeklinde tanımlayacak olursak, Hz. Peygamber'in müfessir olmasının sadece sözlü

anlamlar vermek ve açıklamalar yapmak değil aynı zamanda fiilen de Kur'an'ın tefsirini yapmak olduğunu anlamamız kolaylaşacaktır.

Kur'an-hayat bağlantısına toplumsal düzen bağlamında baktığımızda diyebiliriz ki, esasında metnin anlaşılması ve hayata aktarımı bir anlamda toplumsal yapının düzenliliği ile orantılı gitmektedir. Hz. Peygamber'in öncülüğünde böylesi bir istikrar elde edildiği malumdur.

Görüldüğü üzere tefsir ediminin esası iki noktada yatmaktadır. Birincisi bilgi, ikincisi de bilginin hayata aktarımıdır. Bize göre bütün çağlarda tefsirden beklenen ve büyük ölçüde onun yerine getirdiği şey de budur. Dolayısıyla tefsir salt entelektüel bir tatmin ortamı değildir, epistemolojik lafazanlıkların yeri hiç olmamalıdır. Tarihinde bu tür örnekler olmuşsa da tefsir asıl mihverinden uzaklaşmamıştır. Kur'an-hayat bağlantısı devam ettirildiği sürece de kendi ekseninde kalacaktır. Elbette müfessirlere, zamana ve zemine bağlı olarak nev-i şahsına münhasır nitelikler olmuştur, ancak bunlar daha çok tefsir yapmaya yarayan aracı enstrümanlarla ilgilidir. Söz gelimi kimi müfessirler dil enstrümanını öncelerken başkası rivayetleri, bazıları mezhebi telakkileri esas alırken bir başkası felsefi argümanlara dayanmayı tercih etmiştir. Modern zamanlara gelince aracı enstrümanlarda olduğu kadar Kur'an-hayat bağlantısının kurulumunda da yeni düzlemler denenmiştir. O halde tefsirin rotası dediğimiz şeyin modern zamanlardaki görünümünü öz olarak açıklamaya çalışalım.

Uzun Tarihin Kısa Tarihiçesi

Başlıktaki 'modern zamanlar' kavramını, son iki yüzyılı içerecek kapsamda kullanıyorum. Bu iki yüzyıl, İlber Ortaylı hocanın Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılı için kullandığı 'en uzun yüzyıl' tanımlamasına gönderme yaparak, İslam dünyasının en uzun yüzyılları olarak görülebilir. Batı'daki siyasi, sosyal ve bilimsel gelişmeler üzerine İslam dünyası geri kalmış pozisyonuna düşmüş, öte yandan Müslümanların yaşadıkları toprakların büyük bir kısmı ya işgal altına girmiş ya da sömürge haline getirilmişti. Doğrusunu söylemek lazımsa İslam dünyası, 'güçlü'den 'zayıf' konuma düşmüştü. Aslında buna, Müslümanların tarumar oluşunun resmi de denilebilir. İslam dünyası bu yüzyıllarda yaşadığı sosyal, siyasi ve fiziksel travmadan ve onun doğurduğu psikolojik cendereden ancak 21. yüzyılın başlangı-

cında kurtulmaya ve kendine gelmeye başlamıştır.

Uzun yüzyıllarının en belirgin özelliği, iki baskı unsuru yani Batının egemenliği ve Müslümanların güya geri kalmışlığı arasındaki sıkışmışlıktır. Görece geri kalmışlığın doğurduğu ruhsal tavrı, oldukça erken sayılabilecek bir vakitte, 1839'da Tanzimat Fermanı'nın girişindeki şu cümleler güzel yansıtmaktadır.

Bu arada son iki yüzyılda İslam dünyasında da etkisini gösteren düşünce sistemlerinin ve siyasi yapılanmaların ağırlıklı olarak pozitivist, özgürlükçü, hümanist ve laik karakterde olduğuna işaret edelim.

"Herkesin bildiği gibi, devletimizde, kuruluşundan beri Kuran'ın yüce hükümlerine ve şeriat yasalarına tam uyulduğundan, ülkemizin gücü ve bütün tebasının refah ve mutluluğu en yüksek noktaya çıkmıştı. Ancak, yüz elli yıl var ki, birbirlerini izleyen karışıklıklar ve çeşitli nedenlerle şanlı şeriata ve yüce yasalara uyulmadığından evvelki kuvvet ve refah, tam tersine zayıflık ve fakirliğe dönüştü. Oysa şeriat yasaları ile yönetilmeyen bir ülkenin varlığını sürdürebilmesinin imkânsızlığı çok açık seçik ortadadır. Tahta geçtiğimiz mutlu günden bu yana bütün çabalarımız, hep, ülkemizin kalkınması, ahalimiz ve fakirliğimizin refahı amacına yönelik oldu. Eğer, yüce devletimize dahil ülkelerin coğrafi konumu, verimli toprakları ve halkının yetenekleri göz önünde tutularak gerekli girişimler yapılırsa, yüce Allah'ın yardımı ile, beş on yılda kalkınabileceğimiz söz götürmez."

İşte bu yaklaşım çerçevesinde olmak üzere bugün geldiğimiz noktadan son iki yüzyıla baktığımızda, yenilik girişimlerinin bir hayli arttığını görmekteyiz. Bunun birbirine bağlı iki nedeni vardır. Birincisi yüzyıllardır geleneğin ve yaşanan zamanın ertelediği müterakim soru ve sorunlara cevap bulma gayreti; ikincisi İslam dünyasının, öteki dünya karşısında duyduğu eziklikten kurtulma ve geri kalmışlık psikozunu atma istek ve iradesidir. Bütün *tecdid* hareketlerinin seslendirdiği fikirlerin ana temalarından birisi bu olmuştur. Sadece "Kur'an'a dönüş hareketi" değil hemen her alandaki yenilik girişimlerinin

epistemolojik nosyonunda *tecdîd*, *ihyâ*, *içtihâd*, *taklîd* gibi kavramlar gündemden hiç düşmemiştir. Bu devrin büyük bir muhasebe devri olduğu müsellemidir. Elbette muhasebe sadece din ile ilgili değildir, belki ondan önce siyasi idi. Esasında İslam düşüncesinde başından beri ayırım yapılmaksızın toplumsal olan her şey üzerinde düşünülmüştür. Bu defa da öyle olmuştur.

İki baskı unsurunu ön plana çıkarırken çağdaş dönemde tefsiri bu ikisinin belirlediğini, hatta zaman zaman iddia edildiği gibi tefsiri esir aldığını öne sürmüyorum. İki baskı unsuru daha farklı etkileyici faktörleri görmemize engel olmamalıdır. İnsan hayatındaki ve tabiattaki *gelişme*, *değişme* ve *yenilenme*; bunun zorunlu sonuçlarından birisi olan *dünya düzeninin değişmesi* söz konusu faktörlerin başında gelir.

Kur'an'ın farklı dillere çevirisinin son iki yüzyılda çığ gibi büyümesi, içtimai/sosyolojik tefsirin ilk sıraya yerleşmesi, bilimsel tefsire ilginin yoğunlaşması, Kur'an kavramlarının didik didik edilmesi ve özel konulara yoğunlaşılması bu bağlamda değerlendirilebilir. Tefsir yapma biçimine gelince, genel olarak bu dönemde yorumsamacı tefsir egemendir.

Medeniyetlerdeki yükselme, gerileme ve çökme de bu kapsamda değerlendirilmelidir. İslam medeniyetinin on dört yüzyıllık egemenliğindeki duraksama böyle bir olgunun sonucudur. Etkiler ister doğudan ister batıdan gelsin, önemli olan bu olgunun devam etmiş olmasıdır. Dünya sisteminin değişmesi, salt siyasi anlamda değil belki onu da önceleyen yeni fikri hareketlerin, ideolojilerin ve onların etkisiyle siyasi sosyal sistemlerin doğması anlamındadır. Bu arada son iki yüzyılda İslam dünyasında da etkisini gösteren düşünce sistemlerinin ve siyasi yapılanmaların ağırlıklı olarak pozitivist, özgürlükçü, hümanist ve laik karakterde olduğuna işaret edelim. Bütün bu gelişmeler dinsel yaşamda oturup kalkma âdâbından tutun da ibadet hayatına kadar birçok soru ve problemler doğurmuştur: Aile anlayışı, toplumsal dayanışma, çalışma koşulları, azınlık durumunda kalmış toplulukların sorunları, dinsel kaynaklara duyulan güvensizlik vs.

İşte böylesi bir ortamda problemleri gören düşünce

ve siyaset insanları, çözümü kendilerine vazife edinmiştir. İçtihat müessesesi de zaten bunun için vardı. Din, var olabilmek için mensuplarının problemlerini çözmek zorundadır. Aksini düşünmek bile istemiyorum. Onlar, seküler bir dünya (Batı) ile karşılaşmış ve kendi kültürel ve toplumsal hayatı ile kıyas etme durumunda kalmıştı. Bu da doğal olarak bir medeniyetin yeniden yorumlanması ve yeniden yapılanması gerektiği fikrinin benimsenmesi sonucunu doğurmuştur. Kurtuluş ve hâl çareleri aranırken en tutucu anlayıştan en katı Batılı yöntem ve düşünce yapılarına kadar çeşitli yol ve yöntemler benimsenmiş, bazıları doğrudan denenmiştir. Biz, şimdilik, bu hareketli ortamda *değişen zihniyetler* ve *imal edilen fikirler* cümlesinden sadece tefsir ile ilgileniyoruz.

Ve Tefsir

Yukarıda kısaca özetlediğimiz gelişmeler, İslam dünyasında çok önemli kırılmalara neden oldu. Düzenin bozulması ve siyasi dağınıklık, tefsirde de yeni arayışlara sevk eden etkenlerin başında gelir. Doğrusu Kur'an anlayışını, meal yapmayı ve tefsiri tek bir unsurun etkilediğini söylemek yanlış olabilir. Olaylar ve fikirler arasında karşılıklı bir etkileşimden söz etmek daha doğrudur. Müfessirler, yeni zamanların çağrısını ve fikirlerini belki geç algıladı, ama ona bigane kalmadı. Zamanla ister savunmacı ister reddiyeci olsun ciddi tepkiler ortaya çıktı. Bu zaman diliminde (19-20. yy.) tefsirin yeni kazanımları ve kayıpları olmuştur. Nitekim tefsir tarihine ilişkin araştırmalar, söz konusu zaman aralığında tefsirde ciddi yenilenmelerin, anlamada yeni enstrümanların devreye girdiğini göstermiştir. İslam dünyasının en doğusunda Seyyid Ahmed Han'dan Mevdûdî'ye, Muhammed İkbâl'den Fazlurrahman'a, Tabatabaî'den Mehdi Bâzergân'a, kuzeyde M. Kerîm Bâkûvî'den Musa Carullah'a, güneyde Cemaleddin Afgani'den M. Ahmed Halefullah'a, M. Abduh'dan Mahmud Şeltût ve Seyyid Kubub'a, M. Tahir İbn Aşûr'dan Muhammed Arkun'a, en batısında M. M. Pickthall'den Muhammed Esed'e, Yusuf Ali'den R. Garaudy'ye ve Anadolu'da Elmalılı M. H. Yazır'dan Salih Parlak'a kadar bu yolda kervana katılan sayısız isimden bahsedebiliriz.

Yukarıda öncül olarak koyduğumuz Kur'an-hayat ilişkisini kurmayı hedef edinen tefsir, bu ilkeyi yeni zamanlarda daha fazla incelemiştir. Fakat şunu açıklıkla söyleyebiliriz ki, 20. yüzyılın ikinci yarısı

sında Kur'an'a dayanmanın anlamı daha özel oldu. Kanaatimizce önceki dönemlerde Müslüman olması nedeniyle toplumda İslamî düşüncenin dolayısıyla Kur'anî düşüncenin gereğince önemsenmesi ve hayata aksettirilmesi iken, modern zamanlarda toplum hayatının bütün yönlerinin Kur'an'a dayandırılması ya da Kur'an'ın toplumda egemen kılınması söz konusudur. Bahse konu dönemin en dikkat çekici yanlarından birisi olan cemaatleşme, gruplaşma hatta en büyük sosyal teşkilatlanmaya (devlet) dair fikirler tefsirlere girmeye başladı. Özünde bireyci olmayan İslam düşüncesi daha da sosyalleşmeye yönelmişti, eski sosyal gruplar (tekke, tarikat vb.) daha siyasallaşmış yerini cemaat ve partiler almaya başlamıştı. Mısır, Pakistan ve İran'daki bireysel ve cemaat merkezli kimi girişimler bu çerçevede görülmelidir. Basit bir karşılaştırma sonucunda ilk dönemdekilerin tutumunun daha sağlıklı olduğunu söylemekte bir beis görmüyorum. Kur'an, toplum hayatında genel ilkelere aykırı olmayan geleneği (*ma'ruf*), başka milletlerin tecrübelerinden faydalanmayı kendi özüne aykırı görmedi, üstelik mevcut birikimleri de vakıa olarak kabul etti. Fakat çağdaş toplum projelerinde toplumun kendine ait birçok şeyin Kur'an'a aykırı görülerek reddedilmesi, Kur'an ve yorumu adına bir çıkmazı işaret etmektedir.

Kur'an ve tefsir ile ilgilenen kimselerin en çok seldirdikleri mesele, Müslümanların Kur'an'dan uzaklaşmış olduklarıdır. Şöyle ya da böyle Kur'an'ın hayata müdahalesinin engellendiği veya önemsenmediğine dair şikayetler ön planda idi. İster İslam düşüncesi açısından ister Kur'an anlayışı ve tefsir açısından bakılsın, 'Kur'an'dan uzaklaşmış olma' iddiası, içerik ve söylem biçimi bakımından oldukça yenidir ve iki yüzyıldır Kur'an çalışmalarındaki temel anlayışlardan birisini oluşturmuştur. Kur'an'ın farklı dillere çevirisinin son iki yüzyılda çığ gibi büyümesi, içtimai/sosyolojik tefsirin ilk sıraya yerleşmesi, bilimsel tefsire ilginin yoğunlaşması, Kur'an kavramlarının didik didik edilmesi ve özel konulara yoğunlaşılması bu bağlamda değerlendirilebilir.

Tefsir yapma biçimine gelince, genel olarak bu dönemde yorumsamacı tefsir egemendir. Hem mantuka hem de mefhuma yoğunlaşma olmuştur. Hatta mefhum üzerindeki yorumlar eskiye oranla daha fazla genişlemiştir denilebilir. Çağdaş müfessirler, yorumlara imkan veren lafızlarda bu imkanı bolca

kullanmışlardır. Lafızların klasik taksiminde mantuk-mefhum ve diğerleri daha çok hukukî ve akidevî hükme elverişli olmaları bakımından dikkate alınmıştır. Modern zamanlarda ise, Kur'an metni, en azından bir çok müfessir ve entelektüel tarafından, salt fikhî veya akidevî tasnifle değil tamamının yoruma açık, insan hayatına mesajlar veren ve ahkam içeren bir nass olarak kabul edilmiştir. Bu fikrî evrilmeyi, bir anlamda, hem bilgi, kelam, hukuk ve ahlaktan oluşan geleneksel şeriat tasavvurunu aşmayı deneyen bir girişim şeklinde niteleyebiliriz. Kavramlar üzerindeki derin semantik çalışmalar bunun

Bu konuda insan aklının ve iradesinin dinsel metinlere özellikle Kur'an'a fazla müdahale ettiği iddialarını sınırlı şekilde kabul etmekle birlikte, bu yaklaşım, insan aklını, irade ve isteğini ön plana çıkarmak istemeyen eski nassçı yaklaşımdan daha makul ve mantıklı gözüküyor.

en başta gelen örnekleridir. Geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki diyalojik ve diyalektik araştırma ve tartışmalar çağdaş tefsirin en önemli yaklaşım biçimlerinden olan eleştirel zihniyetin ön plana çıkmasını tetikleme bir başka gelişmedir. Bu konuda insan aklının ve iradesinin dinsel metinlere özellikle Kur'an'a fazla müdahale ettiği iddialarını sınırlı şekilde kabul etmekle birlikte, bu yaklaşım, insan aklını, irade ve isteğini ön plana çıkarmak istemeyen eski nassçı yaklaşımdan daha makul ve mantıklı gözüküyor. Metin çözümlemesinde insan psikolojisinin ve toplum sosyolojisinin daha fazla görülmeye başlanması, ilk elden yabana atılmamalıdır. Kur'an'ın tamamının yoruma açık nass olarak görülmesi ve aklın onun karşısındaki konumu hakkında genel olarak şu yargımı dillendirmek isterim: Günümüzde tefsirin hem avantajı hem dezavantajı burasıdır. Şayet yorumda durulacak yer bilinmezse veya o yere dikkat edilmezse dezavantaj olur, insan haddini bilen bir varlık olarak kaldıkça takvaya daha yakındır ve bu, müfessirin ilmi ahlakının bir göstergesidir. Avantaj olan ise, müfessirin günün ihtiyaçlarını gözeterek ve Allah'ın bahsettiği aklı yine onun bahsettiği kelam ile buluşturmasıdır.

Metodoloji konusunda ise, klasik usul bilgileriyle

Kur'an'ın anlaşılacağı noktaya gelmiştir. Onu iyi anlamak ve yorumlayabilmek için, onun indiği şartları, zamanı, toplumu çevreleyen olguları ve Hz. Peygamber'in siretini çok iyi bilmenin gerekliliği vurgulanmıştır. Sonra da günün toplumunun sosyal, psikolojik, kültürel, siyasal, etnik, ekonomik vs. yapısını tahlil etmenin gerekliliği dile getirilmiştir. Hasılı tefsir, salt bir metnin dilsel çözümlenmesinin ötesine geçmiş, 'Kur'an'ı anlamak ve yorumlamak' şeklinde daha bütünsel bir anlayışa evrilmiştir. Artık meal ve tefsir, klasik anlamda tefsir yapmakla beraber, esas olarak çağın insanına, vahyin ışığında nasıl yaşanması gerektiğine veya vahyin ışığının çağa taşınmasının imkanını araştırmaya yönelmiştir.

Metodoloji konusunda ise, klasik usul bilgileriyle Kur'an'ın anlaşılacağı noktaya gelmiştir. Onu iyi anlamak ve yorumlayabilmek için, onun indiği şartları, zamanı, toplumu çevreleyen olguları ve Hz. Peygamber'in siretini çok iyi bilmenin gerekliliği vurgulanmıştır. Sonra da günün toplumunun sosyal, psikolojik, kültürel, siyasal, etnik, ekonomik vs. yapısını tahlil etmenin gerekliliği dile getirilmiştir.

Kendine fazlasıyla rol biçilmesi ve akla daha fazla güvenilmesi çağdaş dönem tefsirinin belli başlı sorunu haline gelmiştir. Şöyle ki, tefsire fazla rol biçilmesi, her şeyin açıklamasının ve her sorunun cevabının Kur'an'da olduğu veya çözümün ancak Kur'an'la bulunabileceği anlayışında tebarüz etmiştir. Buna gerek yoktur, zira her sorun dini olmadığı gibi her sorunun cevabı da dinde aranmamalıdır. Akla fazla güven ise tefsirin rivayete dayalı karakterinin ihmal edilmesini beraberinde getirmiştir. Bunun daha ileri götürülmesi tefsiri, tefsir olmaktan çıkma noktasına getirebilir. Doğrusu Kur'an'ı daha çok düşünmek ve anlamaya çalışmak ilkesi oldukça gönlü okşayıcıdır. Ancak onu anlamanın bir sınırı vardır ve orada durmak da tefsirin temel bir ilkesi olmalıdır.

Başka bir çıkmaz da şudur: Klasik dönemde zaman zaman mezhebî yargıların Kur'an'a onaylatılması olgusu modern zamanlarda çeşitli görüş ve düşüncelerin Kur'an'a söylettirilmesi veya Kur'an'a mal edilmeye çalışılması şeklinde devam etmiştir.

Yukarıda özetlediğimiz modern zamanlardaki tefsirin genel karakterinin tipik örneklerinden birisi, Muhammed Esed'in *Kur'an Mesajı -Meal-Tefsir* adlı eseridir. Onu, bu bağlamda kısaca ele almak istiyoruz.

Muhammed Esed'in Tefsir Paradigması

Muhammed Esed (1900-1992), badireli, çileli, biraz da maceralı bir hayatın olgunluk devresinde (altmış yaşından sonra) Kur'an'ın meal ve tefsirine başlamıştır. Bundan önceki eserleri hatırat, İslam'ın tanıtımı ve kimi çağdaş sorunlarla ilgili idi. *The Message of the Qur'an* İngilizce yazılmış olmasına rağmen Türkçe (*Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*) dahil bir çok dile çevrildiği için artık bütün Müslüman dünyanın ilgi alanına girmiştir. Dolayısıyla o, meal ve tefsir tarihinin 20. yüzyıl bölümüne dahil olmuştur.

Esed'in bu eserinin geçmiş ile şimdi arasında durduğu yer ve kendine özgü yanları birkaç noktada özetlenebilir. Her şeyden önce Esed, Kur'an'ın bütün zamanlar ve mekanlar için dinamik bir metin olarak görür. Dolayısıyla Kur'an'ın evrenselliğini bütün meal ve yorumlarında ön plana çıkararak mesajı genelleştirme amacını güder. Bu anlayış ışığında mantuk ve mefhumu çağa taşıyabilmeyi *hitap-mesaj* ayrımı yaparak başarmıştır. Hitap-mesaj ayrımının özü şudur: Allah, Peygamber'e ve sahabeye doğrudan konuşmuş, vakıya uygun olarak söz/ler söylemiştir. Vahye doğrudan muhatap olmayanlara ise mesaj vermiştir. Vahiy devam ettiği sürede duruma ve gelişmelere göre sayısız hitap gerçekleşmiştir. Vahyin kesilmesi ile birlikte insanlar, şeyler ve olaylar hakkındaki söz, önceki bir tarihe mal olsa da iletmek istediği mesaj tekrarlanabilir. Mesaj, sözün içinde taşıdığı anlamın başkalarına da bir şeyler anlatmasıdır. Kur'an'ı belli bir zamana ve mekana hapsolmaktan çekip alan şey, metnin taşıdığı işte bu mesajdır. Mesaj vasıtasıyla Kur'an daima yaşayan dinamik bir metin hüviyetini kazanmış olmaktadır. *Tevbe sûresi 74. âyetteki*, "(İkiyüzlüler, kötü) bir şey söylemedikleri konusunda Allah'a yemin ediyorken böyle yaparken onlar, ulaşamayacakları bir amaç peşindeydiler...?" ifadesine ilişkin açıklaması Esed'in mesajı nasıl elde ettiğini gösterebilir:

Klasik müfessirler bu ifadeyi, bazı münafıkların, Tebük seferi sırasında Hz. Peygamber'i öldürmek için giriştikleri başarısız bir suikast eylemine işaret olarak yorumlamaktadırlar. Bununla birlikte ben, bu ta-

rihse açıklamanın geçerliliğini tartışmadan inanıyorum ki yukarıdaki ima, çok daha derin bir anlam işaret etmektedir, yani kişinin, insan hayatının anlam ve gayesinin olduğuna kesin bir inancı olmadan içsel huzura ulaşmasının varoluşsal imkânsızlığını dile getirmektedir. Hayatın anlam ve gayesi de ancak üstün erdem ve yeteneklerle donanmış kişilere yani, peygamberlere indirilen vahiyler aracılığıyla fark edilebilir. Bu itibarla, “Allah’a teslim olmak”ta gösterdikleri kararsız istekle, Hz. Peygamber’in kendilerine teklif ettiği rehberliğe itibar etmedeki isteksizlikleri arasında bocalayan münafıklar, ‘ulaşamayacakları bir şeyi amaçlıyorlardı’ (Esed, *Kur’an Mesaajı*, 372).

Bu yorum, âyetin iniş sebebine, gayesine, anlattığı ve anlatmak istediği şeye zıt olmadığı gibi vahyin temel amacına da aykırı değildir. İşte Esed’in bulup çıkardığı mesa, dolayısıyla kendine özgü taraf burasıdır Kur’an’ın evrensel oluşu ve her zamana ve zemine mesaj vermesi anlayışını tamamlayan ikinci bir ilke de onun anlaşılabilir metin olduğudur. Esed’e göre, Kur’an her türlü iç çelişkiden uzak olup akla ve idrake hitap eder, dolayısıyla iyi bir çaba ile tamamı anlaşılabilir. Bunun için, âyetlerin *muhkem* ve *müteşâbih* müteşâbihayırını, *gayb* kavramını ve insan algısındaki psikolojik etkeni iyi kavramak gerekir. En genel anlamıyla *müteşâbihât*, ‘betimleyici ve tasviri bir tarzda yani doğrudan birçok kelime ile değil de mecâzen ifade edilmiş mana ile anlatılan Kur’an pasajları’dır. Anlamını sadece Allah’ın bilebileceği erçek bir müteşâbih ise, ‘karmaşıklıkla sebebiyle doğrudan terimlerle ve önermelerle yeterince ifade edilemeyen, detaylı ifadeler dizisi olarak değil de genel bir zihinsel imaj ile sadece sezgiyle kavranabilen şeyi tasviri bir tarzda açıklamak”tır. *Muhkemât* ise, Kur’an mesajının temelini oluşturan ana ilkeler, özellikle ahlak ve sosyal öğretilerdir. Sonuçta anlamı bilinenden bilinmeyen üzerine akıl yürütmek suretiyle manası ve mesajı anlaşılmayan âyet kalmaz.

Görüldüğü gibi Esed, anlam ve muhtevayı daima ön planda tutmaktadır. Bu bağlamda düz ve sade anlatıma sahip ifadeleri lafzen, veciz ifadeleri genişleerek çevirmiştir. Kavramların, deyimlerin, mecâz ifadelerin, temsillerin ve kıssaların anlamını verirken ve yorumlarken hem anlamı hem muhtevayı başarılı bir şekilde ortaya koymuştur. Yalnız, özellikle alegorik ve sembolik dediği yerlerde bazen cüretkâr davran-

rak çok fazla akli anlamlar ve yorumlara gitmiştir: Cennet, cehennem, şeytan, Hz. İsa’nın mucizeleri hakkında olduğu gibi. Bu yanıyla onlar hem yeni yorumların geleneksel anlayıştan farklı yönünü hem de çağdaş tefsirin en çok eleştirilen yönünü temsil etmektedir. Her ne kadar o ve onun gibiler, bu tür girişimleri ile çağdaş okuyucuyu ve Esed’in konumundakiler özellikle Batılı okuyucuyu ikna etme amacını gütseler de bu yanlış olma niteliğini değiştirmez.

Başka bir çıkmaz da şudur: Klasik dönemde zaman zaman mezhebî yargıların Kur’an’a onaylatılması olgusu modern zamanlarda çeşitli görüş ve düşüncelerin Kur’an’a söylettirilmesi veya Kur’an’a mal edilmeye çalışılması şeklinde devam etmiştir.

Kanaatimizce Esed’in geleneksel anlayıştan farklı yorumlar yapmasına neden olan etkenlerin başında bağımsız düşünme(öznel) ilkesi gelir. Onun öznelliğinde özel bir faktör de öncelikle Batılı okuyucuyu hedef kitle, dolayısıyla onun algısına hitabı ön plana almasıdır. Yine de o, yukarıda özetlediğimiz temel yaklaşım ve metodoloji ile meal ve tefsir yaparak geleneksel külliyattan olabildiğince yararlanmıştı. Bu açıdan o, geleneğin bir devamı, söylemi ve anlayışı ile de moderndir. Kısaca o, *semantik*, *hermenötik*, *psikolojik*, *sosyo-antropolojik* vs. araçlar ile klasik yöntemi kullanarak, geleneğe çağdaş perspektifi harmanlamıştır. Geleneksel mirastan yararlanma konusu açılmışken şu notu da düşelim: O önceki eserlerinde özellikle *The Principles of State and Government in Islam*’da geleneksel ulemaya sert eleştiriler yöneltmiştir. *Kur’an Mesajı*’nda geleneksel düşünce ve yorumlara biraz daha temkinli ve seviyeli eleştiriyi tercih etse de önceki zihniyetini muhafaza ettiği aşikardır. Bir çığığa dönüşen bu tavrının nedeni, ulemanın yukarıda işaret ettiğimiz nass anlayışı ve imamların içtihatlarını nass gibi görmeleridir. Böylece o, bir anlamda çağdaş nass anlayışının sınırlarını belirlemiştir.

Tefsirin amacı ve hedefine gelince, Esed’e göre, yeni zamanlar için acil olan, inanan ve bilinçli davranışlar sergileyen müslüman bireylerden müteşekkil bir topluma ulaşmaktır. Bu yüzden *Kur’an Mesajı*,

mesajı yeterince yansıtmaya, okuyucuya ihtiyacı karşılayacak kadar özlü bilgiler sunmaya odaklanmıştır. Görebildiğimiz kadarıyla onun amacı, inanç-bilinç kaynaşma ve dayanışmasını gerçekleştirmek veya müslüman bilinci inşasına yardımcı olmak, azamî ölçüde mesajı yaşanan çağa taşımak, kısaca vahyî bilgiyi ve bağlamı güncelleştirmektir. Bu nedenle, örneğin Kur'an'ın bütününe sinmiş olan 'tevhit', 'Allah bilinci (takva)' gibi özgün öğretileri her fırsatta vurgular. Çünkü onlar Müslüman bilincinin temel inanç, düşünce ve davranış ilkeleridir.

Bahse konu amaç ve hedefin bir diğer açılımı, ahlakı bireysel ve sosyal yaşamın temelinde ölçü olarak almasıdır. Bu noktada 'insanın Allah karşısındaki ahlakî sorumluluğu' kavramı, merkezi öneme sahiptir. Bütün ahlakî değerlerin mutlak kıstası sadece vahiydir, ahlakî doğru ve iyiyi sadece Allah bildirebilir, onlar zamandan ve sosyal şartlardan bağımsızdır. Bütün peygamberler aynı evrensel ahlakî öğretiyi tesis etmek ve bu kıstasa uymayanları reddetmek, ahlakı umursamayan ve davranışları maddi ölçülerle değerlendiren anlayışın insana ve tabiata verdiği zararlara karşı uyarmak üzere tebliğde bulunmuştur.

Görebildiğimiz kadarıyla onun amacı, inanç-bilinç kaynaşma ve dayanışmasını gerçekleştirmek veya müslüman bilinci inşasına yardımcı olmak, azamî ölçüde mesajı yaşanan çağa taşımak, kısaca vahyî bilgiyi ve bağlamı güncelleştirmektir.

Esed'in meal-tefsirde gözettiği kriterler ile amaç ve hedefi, Kur'an'ı hayata aksettirme çabasının bir parçasıdır. Kur'an-hayat bağlantısını şu ya da bu şekilde kurmayı başarmıştır, ancak bunlar nihai anlam ve yorumlar olamaz. Zira böyle bir kabul tefsirin doğasına aykırıdır. O geçmişte başlamış dünyada hayat var oldukça devam edecek insanî bir eylemdir.

Buraya kadar özetlediklerimizden anlaşılacağı üzere Esed, geleneksel İslam düşüncesi çizgisini takip etmekle beraber, çağdaş dili ve akli kullanarak özgün Kur'an meal-tefsiri ortaya koymuştur. Onun örneğinde gösterilen paradigma, çağdaş dönem meal ve tefsirinde şu ya da bu şekilde görülebilir.

Sonuç

Hz. Peygamber'in "Din nasihatıdır." mealindeki sözünü, dinin her zaman ve zeminde yaratıcı, yenileyici ve yenilikçi bir yapıya sahip olduğu, bu ruhu insana ilham ettiği şeklinde yorumluyorum. Demek ki din, yanlışlıklarla dolu tarihte insanın olgunlaştırılmasına en büyük katkıyı yapmış olmaktadır. Durum her ne olursa olsun din, bahse konu iki yüzyıl boyunca bütün düşünörlere malzeme oldu, her yönüyle didik didik edildi. İslam da bundan nasibini aldı, entelektüel anlamda oryantalistler eliyle İslam inceleme materyali göröldü. İslam'ın ilk defa ciddiye alınmış olması yönüyle bu tablo iyiye yorumlanabilir. Yine de tablonun vahim tarafının farkındayız. Buna karşın son iki yüzyılda İslam düşüncesinin en şanslı kanadını oluşturan müfessirlerin halkın ve çağın ruhunu anlayıp anlamadığı, halkın önünde gidip gidemediği, 'dayatma' kolaylığına gidilerek var olanları dikte etmekle yetinip yetinmediği, kısacası dini hangi yönüyle ve ne kadar ele aldıklarının cevabı araştırılmalıdır.

Bize göre zamanımızda din/İslam, daha az buyurgan ama daha etkin ve etkili olarak insan hayatında yer etmektedir. Elbette modern zamanlarda dinin buyurgan tarafı terk edilmedi, o yöne vurgu yapılmaya devam edildi, hatta sosyal alanlara ilişkin yorumların bir çoğunun eskiye oranla daha normatif bir karakter arzettiği bile söylenebilir. Kabul etmek gerekir ki, kaba kuvvet çağı geçti, yerine daha naif ve fakat daha sert ve acımasız kuvvetler geldi. Bunlarla baş etmenin yolları aranırken, dinin/İslam'ın ve dolayısıyla Kur'an'ın eğilip bükülmemesi, amacından saptırılmaması her şeyden önceliklidir.

En genel planda modern zamanların tefsiri, sağlıklı din yorumunun başka bir ifadesidir. Bunun için sağlam, sahih ve akılcı ama vahye dayalı dini epistemoloji üretimi gerekmektedir, müfessirler de bunu yapmayı vazife edinmişlerdi. Zira yeni zamanlarda hayat tarzı, düşünce biçimleri, düşünmenin bizzat kendisi değişmektedir. Dinin bu düzlemde önceki zamanlardan farklı bir konumda olacağını kestirenler tedbir almaya başlamıştı. Ortaya çıkan olgusal durum, dini kendine uydurmadan, din yeni şartları anlayarak onunla baş etmelidir. "Din ilerlemeye engeldir". teranesine gösterilen tepkiler bu zaviyeden bir daha okunmalıdır.

Bundan sonraki sistematik tefsirlerde, kısmî yorum-

larda ya da konulu Kur'an çalışmalarında insanî sorunlar, insan hakları, çevre sorunları, doğal hayatın korunması, görsel medya, İslam ve öteki(ler) ile ilişki, çok kültürlü dünyada yaşam gibi güncel konulara daha fazla eğilme olacağını tahmin etmek zor değildir. Doğrusu böyle de olmalıdır. Ancak tekrar hatırlatalım ki bu konular üzerine düşünceler, tefsire yansımakla birlikte tefsir bu konularda kesin karar mercii olmamalıdır. Tefsiri donuklaştıran, durağanlaştıran, yeni zamanlarda anlamsız kılan bu tür tavırlardır. Çünkü tefsirin doğası daima değişkendir, değişimi görmelidir. İnsan hayatı, doğal yapı, dünyevi olaylara dair bilgiler de daima değişkendir. Sadece dinin aslı doğrudur, vahiy de öyle. Algılar, anlayışlar ve yorumlar ise daima yanlış olmaya ve yanlışlanmaya açıktır. Bu nedenle çağdaş dönem tefsiri, sorunları ve yanlışları ile birlikte ele alınmalı ve ona göre bir değer verilmelidir.

Bütün bunları göz önüne alarak modern zamanların tefsirinin ana karakterinin geriye değil ileriye dönük olduğunu düşünüyorum. Bunun da Kur'an-hayat bağlantısının sürdürülebilir ve dinin daha yaşanabilir bir olgu olduğunu ortaya koymak amacıyla yaptığını görüyorum. Anlatmaya çalıştığımız tefsir anlayışı, salt bir metnin yorumu ile ilgili değildir, o aynı zamanda kutsal metinden nemalanan Müslüman bilinci ile kâinatı, insanı, olayları ve olguları yorumlamadır. Whitehead'in, "Fikirler, gelenekleri izah etmek için ortaya çıkarlar; ve yeni metotlar bularak ve yeni kurumlar kurarak sona ererler." (*Düşüncelerin Serüvenleri*, 113) sözünden yola çıkarak, modern zamanların tefsirinin henüz metot arama safhasında yol aldığını düşünmekten kendimi alamıyorum. ■

kaynaklar

- Adnan Muhammed İmâme, *et-Tecdidü fi'l-Fikri'l-İslâmî*, Dâru İbni'l-Cevzî, yy., 1424 (özellikle *et-Tecdidü fi İlmi'l-Tefsîr*, s.199-218 kısmı).
- Ahmet Davutoğlu, "İslam Dünyasının Siyasi Dönüşümü: Dönemlendirme ve Projeksiyon", *Divan Dergisi*, 2002/1, yıl 17, sayı 12, 1-50.
- Alfred North Whitehead, *Düşüncelerin Serüvenleri*, çev: Yusuf Kaplan, İstanbul 2008.
- Fethi Ahmet Polat, "Modern ve Postmodern Düşünce'de Kur'an'a Yaklaşımlar" *Marife*, sayı 2, 2001, 12 vd.
- Fethi Ahmet Polat, *Çağdaş İslam Düşüncesinde Kur'an'a Yaklaşımlar*, İstanbul 2007.
- Helmut Gatje, *The Qur'an and its Exegesis*, translate: A. T.

Welch, Los Angeles 1974, özellikle s. 22-23.

İsmail Albayrak, *Klasik Modernizmde Kur'an'a Yaklaşımlar*, İstanbul 2004.

İsmail Çalışkan, *Muhammed Esed'in Kur'an Mesajı'nın Tahlil ve Tenkidi*, Ankara 2009.

İsmail Çalışkan, *Muhammed Esed Ve Düşünce Dünyası*, İstanbul 2009.

J. M. S. Baljon, *Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, çev.: Ş.Ali Düzgün, Ankara 1994.

J. M. S. Baljon, *Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, çev.: Ş.Ali Düzgün, Ankara 1994.

Kaderuddin Ahmed, "Kur'an'ın Muhafazakar ve Liberal Anlaşılması", *Kur'an'ın Tarihsel ve Evrensel Okunuşu*, derl. M. Uyanık, Ankara 1997.

Karen Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, çev.: O. Özel, H. Koyukan, K.Emiroğlu, Ankara 1998, özellikle s. 450-51, 456.

Mehmet Paçacı, "Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne Oldu?", *İslamiyat*, VI,4, 85-104 özellikle 95-100.

Muhammad Asad, "God-Man Relationship -An Interview with Muhammad Asad" (Televizyon röportajı), 1987.

Muhammad Asad, *The Message of the Qur'ân. Translated and explained by Muhammad Asad*, Gibraltar, 1984.

Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı; Meal-Tefsir*, çev.: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul 1996.

Necmettin Gökkır, "Kur'an Araştırmalarında Kullanılan Yeni Metot ve Teoriler", *İstanbul Ün. İlahiyat Fak. Der.*, sayı 12, İst. 2005, 75-104.

Nuray Mert, "Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Dine Bakışı", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek (Sempozyum Bildirileri)*, İst. 1998, s. 200.

Orhan Atalay, *20. yy. Tefsir Hareketi -İctimai Tefsir Ekolü*, Beyan yay., İstanbul 2004.

Süleyman Gezer, "Muhammed İzzet Derveze'nin Çağdaş Tefsir Yöntemi: Kur'an Hermenotiğine Bir Katkı", İsmail K. Poonawala'dan çev., Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi 2002/2, Yıl: 1, Cilt: 1, Sayı: 2.

Şehmus Durgun, *Kur'an'ın Yeniden Yorumlanması (Batıyla Münasebetin Kur'an Yorumuna Yansımaları)*, İstanbul 2002.